

TANQIDIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Masturaxon Murodovna Umarova

Farg‘ona viloyati Rishton tumani MMTB tasarrufidagi

45-umumta‘lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tanqidiy tafakkurni shakllantirishning psixologik asoslari va samarali usullari yoritiladi. Shuningdek, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishda qo‘llaniladigan metodlar hamda ta‘lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: tanqidiy tafakkur, mustaqil fikrlash, tahlil, xulosa, psixologik usullar, o‘quvchi, ta‘lim, muloqot, interfaol metodlar

KIRISH

Tanqidiy tafakkur bugungi zamonaviy ta‘lim tizimining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu tafakkur turi insonning ma‘lumotlarni chuqur tahlil qilish, ularni solishtirish, baholash va asosli xulosa chiqarish qobiliyatini ifodalaydi. Ayniqsa, o‘quvchilarni mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida tarbiyalashda tanqidiy tafakkur muhim ahamiyat kasb etadi.

Tanqidiy tafakkur tug‘ma emas, balki ta‘lim va tarbiya jarayonida shakllanadi. Bu jarayonda psixologik yondashuvlar muhim o‘rin tutadi. Avvalo, o‘quvchida savol berish odatini shakllantirish zarur. Savol beradigan o‘quvchi fikrlaydi, izlanadi va har bir ma‘lumotni tekshirishga harakat qiladi.

Tanqidiy tafakkurni rivojlantirishda muammoli vaziyatlardan foydalanish samarali hisoblanadi. O‘quvchiga tayyor javob berish o‘rniga, uni muammoni mustaqil hal qilishga yo‘naltirish kerak. Bu jarayon uning tafakkurini faollashtiradi.

Shuningdek, tahlil qilish va solishtirish ko‘nikmalarini rivojlantirish ham muhimdir.

Masalan, ikki xil fikrni taqqoslash, sabab-oqibat bog‘lanishini aniqlash o‘quvchining fikrlash darajasini oshiradi. Bu orqali u har qanday ma’lumotni tanqidiy qabul qilishni o‘rganadi.

Muloqot ham tanqidiy tafakkurni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Bahs-munozaralar, guruhli muhokamalar orqali o‘quvchilar o‘z fikrini asoslashni, boshqalar fikrini tinglashni va hurmat qilishni o‘rganadi. Bu esa ijtimoiy va intellektual rivojlanishga xizmat qiladi.

Psixologik jihatdan qulay muhit yaratish ham muhim omildir. Agar o‘quvchi xato qilishdan qo‘rqmasa, u erkin fikr bildiradi. O‘qituvchi esa har bir fikrni qadrlashi va o‘quvchini qo‘llab-quvvatlashi lozim.

Interfaol metodlardan foydalanish tanqidiy tafakkurni rivojlantirishda samarali natija beradi. “Aqliy hujum”, “klaster”, “debat” kabi usullar o‘quvchilarning faolligini oshiradi va ularni mustaqil fikrlashga undaydi.

O‘smirlarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish — zamonaviy ta’lim va tarbiyaning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. O‘smirlik davri, o‘zgarishlar va rivojlanishlar davridir, bu davrda yoshlar fikrlash, qarorlar qabul qilish va o‘zini anglash jarayonlarida o‘zgarishlar yuz beradi. Tanqidiy tafakkur bu yoshlarning kundalik hayotdagi qarorlarini mustahkamlash va kompleks muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, tanqidiy tafakkur, o‘smirlarning turli ijtimoiy, madaniy va ilmiy muhitda to‘g‘ri qarorlar qabul qilishlari uchun zarur vosita hisoblanadi.

Bugungi kunda, bilim olishda faqat ma'lumotlarni eslab qolish emas, balki o‘quvchilarning fikrlarini tahlil qilish, baholash va yangi yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tanqidiy tafakkur nafaqat ilmiy sohalarda, balki kundalik hayotda ham qo‘llaniladigan qobiliyatdir. Bu ko‘nikmalarni rivojlantirish o‘smirlarning har tomonlama kamol topishiga, ijtimoiy muhitda faol va mas’uliyatli bo‘lishiga yordam beradi.

Tanqidiy tafakkur o‘smirlarni nafaqat o‘qish va ilm olishda, balki shaxsiy hayotda, jamiyatda va ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatga erishish uchun ham zarur bo‘lgan vositadir. Shu sababli, o‘smirlarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish tizimini

takomillashtirish, ta'lim tizimining dolzarb masalasiga aylanmoqda. Ushbu jarayon, o'smirlarning fikrini kengaytirish, o'z qarorlarini ongli ravishda qabul qilish va ijtimoiy mas'uliyatni his qilishga yordam berishi lozim.

O'smirlarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish tizimini takomillashtirish nafaqat o'quv jarayonini yangilash, balki o'quvchilarga mustaqil fikrlash, muammolarni tahlil qilish va qarorlar qabul qilishda ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Tanqidiy tafakkur rivojlangan yoshlar esa ijtimoiy, ilmiy va madaniy sohalarda muvaffaqiyatlarga erishadilar, kelajakda ulardan samara olish mumkin bo'ladi.

Shu maqsadda, ushbu tizimni takomillashtirishga doir usullar, metodologik yondashuvlar va pedagogik tamoyillarni aniqlash zarurdir. Bu o'smirlarni o'z fikrini erkin va mantiqiy ifodalashga o'rgatadi, shuningdek, ularga turli xil fikrlar va nuqtai nazarlar bilan tanishishga imkon yaratadi. Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish tizimi faqat ta'lim sohasida emas, balki jamiyatning barcha jabhalarida muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'smirlarning hayotda muvaffaqiyatga erishishiga imkon yaratadi.

1. Ta'lim tizimida tanqidiy tafakkurning integratsiyasi

Bugungi kunda ta'lim tizimi ko'pincha bilimlarni eslab qolish va ularni sinovlarda qayd etish bilan cheklanishi mumkin. Ammo bu usul o'smirlarni tanqidiy fikrlashga undamaydi. Tanqidiy tafakkur o'quvchilarning bilimlarni faqat qabul qilishdan tashqari, ularni tahlil qilish, baholash va amaliyotga tadbiq etish qobiliyatini rivojlantiradi. Shuning uchun, ta'lim dasturlarini qayta ko'rib chiqish zarur. Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish uchun ta'lim metodologiyasiga interaktiv, muhokama va jarayonlarni tahlil qilishni talab qiladigan metodlarni kiritish zarur.

Bundan tashqari, ta'lim tizimida faqat fanlar yoki matematikaga qaratilgan tanqidiy tafakkur yondashuvi emas, balki adabiyot, san'at, tarix va boshqa sohalarda ham tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi metodlarni joriy etish kerak. O'smirlar faqat akademik bilimlarni emas, balki ijtimoiy hayotdagi muammolarni hal qilishda tanqidiy tafakkurdan foydalanishni o'rganishlari kerak.

2. O'qituvchilarning roli

O'qituvchilar o'smirlarni tanqidiy tafakkurni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Ularning metodikasi va ta'limga yondashuvi o'smirlarning fikr va qarorlar qabul qilish jarayonini shakllantiradi. O'qituvchilar nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, savollar berishga va tanqidiy tahlil qilishga undashlari kerak.

Shu bilan birga, o'qituvchilar o'z bilimini va pedagogik metodlarni doimiy ravishda yangilashga tayyor bo'lishlari zarur. Yangi pedagogik texnologiyalar, interaktiv o'quv materiallari va onlayn resurslar o'qituvchilarga o'smirlarni yanada samarali ravishda tanqidiy tafakkurga yo'naltirishda yordam beradi. O'qituvchilarning tanqidiy tafakkur o'rgatishdagi o'zgarishlarga tayyorligi va metodik yondashuvlarni o'zgartirish zarurati hozirgi kunda sezilarli darajada muhimdir.

3. Internet va raqamli texnologiyalarning roli

Zamonaviy o'smirlar ko'p vaqtini internetda o'tkazishadi. Raqamli texnologiyalar o'smirlar uchun yangi ma'lumotlarga oson kirish imkoniyatini yaratadi, ammo bu ham o'ziga xos xavf-xatarlarni keltirib chiqaradi. Internetda mavjud ma'lumotlarning to'g'riligini tekshirish, noto'g'ri ma'lumotlarga qarshi kurashish va tanqidiy yondashuvni rivojlantirish o'smirlarda muhim ko'nikmalarni shakllantiradi.

Shuningdek, internetda muhokama va debatlar o'tkazish, turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish yoshlarning tanqidiy tafakkurini rivojlantiradi. Onlayn platformalar va forumlar o'smirlar uchun yangi ma'lumotlarni qabul qilish va tanqidiy tahlil qilish imkoniyatlarini yaratishi mumkin. Ammo, bu imkoniyatlarni samarali foydalanish uchun o'smirlar va o'qituvchilarni axborot texnologiyalarini ehtiyotkorlik bilan ishlatish va ma'lumotlarni baholashda ehtiyotkorlikka o'rgatish zarur.

4. Jamoaviy faoliyatlar va muammolarni hal qilish

O'smirlarni jamoaviy faoliyatlarda ishtirok etishga undash, ularni muammolarni birgalikda hal qilishga o'rgatish tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning samarali usulidir. Jamoaviy ishlashda o'smirlar turli fikrlarni eshitish, o'z nuqtai nazarini ifodalash va boshqalar bilan muhokama qilish orqali o'z fikrlarini aniq va mantiqiy ifodalashga o'rganadilar.

Shu bilan birga, jamoaviy ishlash o'smirlarni muammolarni tahlil qilishda yangi yondashuvlarni topishga va ularni hal qilishda mas'uliyatni o'z zimmalariga olishga

undaydi. Jamoaviy faoliyatlar orqali tanqidiy tafakkurning rivojlanishi, o'smirlarning jamiyatda to'g'ri qarorlar qabul qilish va ijtimoiy mas'uliyatni anglashlariga yordam beradi.

5. Shaxsiy tajriba va refleksiya

O'smirlar o'z qarorlarini tahlil qilishda, shaxsiy tajriba va refleksiya qilishda ko'proq imkoniyatlarga ega bo'lishi kerak. Ularni o'z qarorlarini baholash, xatolardan o'rganish va kelajakdagi qarorlar uchun strategiyalar ishlab chiqishga undash muhimdir. Tanqidiy tafakkur o'zgarishlar va tajribalarni refleksiya qilish orqali mustahkamlanadi. O'smirlarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish tizimini takomillashtirish masalasi bugungi ta'lim tizimi va jamiyatning ehtiyojlariga muvofiq ravishda dolzarb bo'lib qolmoqda. O'smirlik davri, shaxsiyatning shakllanishi, fikrlash va qaror qabul qilish jarayonlari uchun muhim bir davrdir. Bu yoshda shakllanadigan fikrlar va qarorlar, kelajakda shaxsning ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy muvaffaqiyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun tanqidiy tafakkurni rivojlantirish tizimi nafaqat ta'lim sohasida, balki jamiyatda yuksalish, ijtimoiy barqarorlik va yangi avlodning yetukligi uchun zarurdir.

1. Jamiyatning o'zgaruvchan ehtiyojlari

Bugungi kunda jamiyatda tezkor o'zgarishlar yuz bermoqda: yangi texnologiyalar, axborot vositalarining kuchayishi, globalizatsiya va ijtimoiy-siyosiy muammolar o'zgarishi. Shuning uchun, yoshlar o'zlarining fikrlarini mustaqil ravishda, tanqidiy va mantiqiy asosda shakllantirishi, har xil axborot manbalarini tahlil qilish va to'g'ri qarorlar qabul qilish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur. Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish tizimi yoshlarni zamon talablariga mos ravishda tayyorlashga imkon beradi.

2. O'quvchilarni mustaqil fikr yuritishga undash

Zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchilarga nafaqat ma'lumot berish, balki ularni mustaqil fikr yuritishga, muammolarni tahlil qilishga va qarorlar qabul qilishda mas'uliyatni o'z zimmlariga olishga yo'naltirilgan. Tanqidiy tafakkur o'smirlarga bilimlarni faqatgina o'zlashtirish bilan cheklanmasdan, o'z fikrlarini erkin va asosli tarzda ifodalashni, atrofdagi muammolarni tushunib, ularni hal qilishda mantiqiy yondashishni o'rgatadi.

Shuningdek, tanqidiy tafakkur o‘smirlarni aniq va mantiqiy fikr yuritishga, o‘z qarorlarini asoslashga va boshqa insonlar bilan samarali muloqot o‘rnatishga o‘rgatadi. Bu o‘smirlarni nafaqat o‘qishda, balki hayotning turli jabhalarida muvaffaqiyatga erishishga tayyorlaydi.

3. Ijtimoiy va axborot muhitining rivojlanishi

Hozirgi kunda axborot texnologiyalari va internetning tez rivojlanishi, ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi, o‘smirlarni turli manbalardan ma'lumot olishga va ularni tezda baholashga undaydi. Bu esa o‘z navbatida, tanqidiy tafakkurning rivojlanishini talab etadi. Tanqidiy tafakkur o‘smirlarga internetdagi ma'lumotlarni aniqlik bilan tahlil qilish, to‘g‘ri va noto‘g‘ri axborotlarni ajratish, manipulyatsiyalarga qarshi turish va ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish tizimi, o‘smirlarni tanqidiy tahlil qilishga, o‘z nuqtai nazarini ochiq va aniq ifodalashga, boshqalarning fikrlarini tinglashga va umuman jamiyatda mustahkam o‘rin egallashga tayyorlaydi.

4. Ma'naviy va axloqiy qadriyatlarning shakllanishi

Tanqidiy tafakkur, o‘smirlarni nafaqat ilmiy va amaliy savodxonlikka, balki ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga ham o‘rgatadi. Tanqidiy fikrlash yoshlarni o‘z qarorlarining oqibatlarini anglashga, har qanday muammolarga turli nuqtai nazardan qarashga va ijtimoiy mas'uliyatni his qilishga undaydi. Bu esa o‘smirlarni jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqaro bo‘lishga tayyorlaydi.

5. Kelajak avlodga tayyorgarlik

O‘smirlarni tanqidiy tafakkurga o‘rgatish, ularning kelajakda muvaffaqiyatli shaxslar bo‘lishi uchun mustahkam asos yaratadi. Tanqidiy tafakkur nafaqat o‘quv jarayonini boyitadi, balki o‘smirlarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlariga imkon yaratadi. Bu o‘zgarishlar jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun ham muhimdir.

O‘smirlarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish tizimini takomillashtirish mavzusi jamiyatda hozirgi kunda ayniqsa dolzarbdir. Tanqidiy tafakkur, o‘smirlarning fikrlarini mustaqil ravishda tahlil qilish, baholash va qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

O‘smirlar kelajakda ijtimoiy, iqtisodiy va ma’naviy sohalarda muvaffaqiyatga erishishlari uchun tanqidiy tafakkurni rivojlantirish zarur.

Shuningdek, o‘smirlarni ijtimoiy, madaniy va axborot muhitida faol, mas’uliyatli va samarali qarorlar qabul qilishga tayyorlash jamiyatning kelajakdagi rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shunday qilib, bu mavzu ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida joriy etilishi lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tanqidiy tafakkurni shakllantirish murakkab, ammo zarur jarayondir. Bu jarayon psixologik yondashuvlar asosida, to‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim orqali amalga oshiriladi. Antiradar o‘quvchilar mustaqil fikrlaydigan, ongli va faol shaxs sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Gulomov, A., & Rahmonov, S. (2020). Pedagogik texnologiyalar: tanqidiy tafakkur va uning ta'limdagi o‘rni. Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta'lim vazirligi.
2. Tajibaev, M. (2018). Tanqidiy tafakkur va uning yoshlar ta'limiga ta'siri. Tashkent: Yoshlar nashriyoti.
3. Dahlberg, M. & Moss, P. (2018). Theories and Practices of Early Childhood Education. 2nd ed. London: Sage Publications.
4. Brookfield, S. D. (2012). Teaching for Critical Thinking: Tools and Techniques to Help Students Question Their Assumptions. San Francisco: JosseyBass.
5. Zulkarnay, N. (2021). O‘smirlar psixologiyasida tanqidiy tafakkurning o‘rni. Tashkent: Ma’naviyat va ma’rifat.
6. Ziyonet